

KEELEÕPPE SOTSIOKOGNITIIVSEST PARADIGMAST

Krista Kerge

Keeleoskust mõistetakse tänapäeval pädevusena toimida ühiskondlikult määratud suhtluskeskkonnas, toetudes oma tunnetuslikele võimetele-kogemustele. Mida kõrgem on hariduse ja keelteoskuse tase, seda enam on iga keel inimese üldise kirjaoskuse üks väljundeid, mille omandamine on seotud tema teadmiste, kogemuste ja arusaamade kasvuga kindla kultuuri ja seda kandva keele žanripaljuse omandamise käigus. Inimeste kognitiivne mitmekeelsus tähendab, et teadmised on seotud eri keeltega ja ühe keele kogemus teisega põimunud.

Emakeel on keeltekoosluse alustala. Ühelt poolt tuleb teadvustada, et mida ei osata emakeeles, seda on raske omandada teises keeles. Teiselt poolt tuleb koolis arvestada, et noortel on terved teadmishaldkonnad ja olukorragammad seotud võõra (sageli inglise) keelega, sest asjakohane kogemus pärineb võõrkeele keskkonnast, olgu füüsilisest või virtuaalsest.

On jõutud arusaamisele, et keel ja muu kogemus on lahutamatud. Keelt mõistetakse seotud tekstide kogumina, milles iga tekst on vaid kindla sotsiaalse toiminguga üks vahend. Kirjaoskust mõtestatakse kriitilise ja loova komplekspädevusena, mis on inimelu sotsiaalsetest tahkudest lahutamatu. Nende arusaamiste lõimimine avaldub keeleõppe sotsiokognitiivses paradigmas.

Sotsiokognitiivne keeleomandamise käsitlus põhineb Richard Korni järgi seitsmel printsiibil, mis seostavad kirjaoskuse ja suhtluspädevuse. Need printsiibid on järgmised.

1. Kirjaoskus tähendab *tõlgendust*. Kirjutaja ja lugeja osalevad kahekordse tõlgenduse aktis: kirjutaja interpreteerib maailma (sündmusi, kogemusi, ideid jne) ning lugeja tõlgendab kirjutaja interpretatsiooni omaenda maailmatunnetuse alusel.
2. Kirjaoskus tähendab *koostööd*. Autor kirjutab kindlale auditooriumile isegi siis, kui see auditoorium on tema ise. Tema otsused selle kohta, mida öelda või mida võib ütlemata jätta, toetuvad arusaamisele sellest auditooriumist. Lugeja omakorda panustab oma motivatsiooni, teadmised ja kogemused, et kirjutatud tekst saaks tema jaoks tähenduse.
3. Kirjaoskus tähendab *konventsioone*. Viis, kuidas inimesed loevad ja kirjutavad tekste, ei ole universaalne, vaid tingitud kultuuris kujunenud tavadest, mida luuakse kasutuses ja muudetakse individuaalsetel eemärkidel.
4. Kirjaoskus tähendab *kultuuritundmust*. Kirjutamine ja lugemine funktsioneerivad kindlas hoiakute, uskumuste, tavade, ideaalide ja väärtuste süsteemis. Lugeja ja kirjutaja, kes seavad end väljapoole kultuurisüsteemi, riskivad mõista vääriti neid, kes on süsteemis sees, või saada ise nende poolt valesti mõistetud.
5. Kirjaoskus tähendab *probleemülesannete lahendamist*. Sõnad ja grammatika avalduvad alati kindlas keelelises ja sotsiaalses kontekstis ning seepärast tähendab lugemine ja kirjutamine seoste leidmist sõnade ja suuremate tähendusüksuste vahel, tekstide ja füüsilise või mentaalse maailma vahel.
6. Kirjaoskus tähendab *peegeldust* ja *enesepeegeldust*. Lugeja ja kirjutaja mõtlevad selle üle, kuidas keelendid ja nende kooslused seostuvad maailmaga ja nende endaga kui inimestega selles maailmas.
7. Kirjaoskus tähendab *keelekasutust*. Kirjaoskus ei tähenda kitsalt kirjasüsteeme ega sõna- ja grammatikatundmust, vaid nõuab teadmisi selle kohta, kuidas tekstide

loomiseks ja sidumiseks kindlas kultuuris kasutatakse keelt tema suulisel või kirjalikus vormis.¹

Õppimisel tuleks arvestada, et inimtegevuses ja -kommunikatsioonis on keelel ühe vahendi roll paljude seas. Tekst on osa tegelikest toimingutest, mille eesmärgiks ta aitab täita. Keeleõpe on seda tõhusam, mida enam ta kasutab ära keele loomuliku (keskkonnast) omandamise võimalusi – formaalne keeleõpe saab vaid toetada keele loomulikku omandamist kindlatel kasutuseesmärkidel. Formaalse õppe roll on õpitut süstematiseerida ja anda mõisted eluliste keeletoimingute teadvustamiseks.

Klassiruumis soovitatakse

- võtta fookusesse õppijate tegelik elu ja kogemus n-ö siin ja praegu, lastes neil selle kohta väljendada oma mõtteid, arvamusi ja tundeid.²

Teadlikuks keelekasutajaks tuleb end ise kasvatada:

- lugemisoskuse saavutamiseks õpitekste ja oma huvivälja tekste regulaarselt lugeda, loetut mõtestada, vahendada, teadaoleva ja uuega sünteesida;
- eluga kursisolekuks vastuvõetavate kanalite endale sobivas laadis tele- ja raadiosaateid või kirjalikke meediakanaleid jälgida;
- aineomase ja teemakohase keele, nt keeleteadusliku või kirjandus-spetsiifilise keele omandamiseks seda ainet süvenenult õppida ja end huvide piires täiendada;
- kirjavahetuse valdamiseks muuta (asjalikki) kirja- või meilivahetus regulaarseks ja seda teadvustada, näiteks jälgida oma meilikasti sisu, analüüsida oma tellimusi ja kirjavahetust pangaga ning teadvustada tekstide asjakohasust ja stiili foorumites, jututubades, kommentaariruumis;
- kodukoha ja koolielu mõjutamiseks õpilasuuringutes jm eakohastes huvirühmades kaasa lüüa, kuulata, lugeda, sõna võtta, kirjutada;
- valida julgesti ja teadlikult oma suhtlusviise ja -kaaslasi, suhtlust ja teemasid algatada, hoida, arendada ja tõrjuda jne.

Keele omandamise sotsio-kognitiivne käsitus seostab kirjaoskuse suhtluspädevusega. Silmas peetakse kahe suhtluspoole võimalikke tõlgendusi ja koostööd, kultuurikonventsioone ja nende tundmist, tekste kui probleemülesandeid, keelt kui peegeldust ja enesepeegeldust tema kasutuses.

Seda rida võib jätkata, kuid tähtsam on moraal: keeleoskus tähendab keele kasutamist tegelikus elus, olgu siis kirjalikult või suuliselt ja kirjalikult. Kirjutamine aitab korrastada mõtteid loetu kohta või kujundada ette oma seisukohti hiljem loetava teemal, kuid ka peegeldada lugemisprotsessi (millised kogemused aktiveeruvad, mis on raske ja arusaamatu ning miks); lugemine aitab märgata lingvistilisi, retoorilisi ja stilistilisi elemente, kasutada

¹ Richard Kern 2000: 16–17 alusel (siinne arendus).

² Kern 2000: 133.

neid oma esinemistes ja kirjutistes ning kriitiliselt jälgida enese või kaaslaste tekste, mis vajavad korrastamist ja korrektuuri jne.

Richard Kern nimetab sotsiokognitiivse keeleainekava nelja komponenti:

- *olukohastatud praktika* (ingl *situated practice*) kui harjutamine, mis on rajatud inimese alateadlikule oskusele arvestada reaalselt keelekasutust, kus kõnealused sündmused või teemad seotakse osalejate mõtete, arvamuste, kogemuste, arusaamiste, teadmiste ja hoiakute väljendamisega;

kolm läbitunnetatud keelekasutuse juurde suunamise viisi:

- *varjamatu juhendamine* kui tähenduse leidmine, väitlemine tähenduse üle, tähendusmudeli ja mõtteskeemide teadvustamine õppija jaoks, aine(stiku) ja keele iseseisev omandamine õpetaja suunamisel (ingl *overt instruction* või *scaffolded learning*);
- *kriitiline raamistus* kui tagasiside kogemusele analüüsitava teksti loomekontekstis; seosed autori keele ja mõtte vahel, tähenduse ja mõtteviisi, vahetu suhtluskonteksti ja laiemal sotsiokultuurilise konteksti suhted ja koostoime (ingl *critical framing*);
- *transformeeritud praktika* kui õpitu ülekanne ja ümbermõtestus konteksti muutudes, üldises ja individuaalses kontekstis (ingl *transformed practice*).

Nii tähtsustub ennekõike õpisiht. Iga õppetund peaks tegelema kindla ringi teadmiste, osaoskuse ja/või pädevusliigi arendamisega üksi või loomulikus kombinatsioonis, näiteks

asjaliku (arendava ja õpiotstarbelise) või loomingulise kirjutamisega, piiritletud temaatilises ringis vestlusega, kultuuritahkude arutelu ja kultuuride võrdlusega, avalike aktuaalsete teemade lahkamisega, ilukirjandusega.

Unustada ei tohiks vahendamist. Gümnasist õpib autentseid alustekste läbi töötades ja oma tekste nendega sihipäraselt sidudes.

Omal kombel on kogu tekstikeskne õpe nii keeleteadmiste omandamine kui ka rollimäng: õpirühmas suheldakse omaenese sotsiaalseid rolle peegeldades ja teadvustades ning õpitakse selleks, et kindlas rollis toime tulla. See nõuab nende rollide avarat mõistmist ühendatud keele- ja

Sotsiokognitiivne keeleõpe nõuab olukohastatud praktikat, mis toob esile isikliku kogemuse, samuti varjamatu juhendamist, kriitilist raamistamist ja transformeeritud harjutamist. See soosib suunab tegelema mitmekesise asjaliku žanrivalikuga võimalikult igas aines.

kultuuriõppe kavandamisel ja suunamisel. Rollimängude kavandamine teeb raskeks asjaolu, et läbimängitavaid rolle peab tundma – rollimäng õnnestub vaid siis, kui roll on osaleja jaoks loomulik, st ta kujutab läbimängivat rolli ja rollitoiminguid ette, nii et tegeldakse olu- ja rollikohase keelekasutusega, mitte rolli enda omandamisega. (Stereotüüpsel lähenemisel kujutaksime ette vaid mõnd lühikest buss- ja ostu-müügi dialoogi või mõnd laadi telefoni-vestlust.) Eesti keele õpivaras tähendab see, et suhteliselt võõraid rolle saab läbi mängida vaid eeskujude varal: õpik või õpetaja peab pakkuma suulise esinemise ja asjaliku kirjutamise žanrite sobivaid näidistekste ja rollimängudes olulisi näidisdialooge.

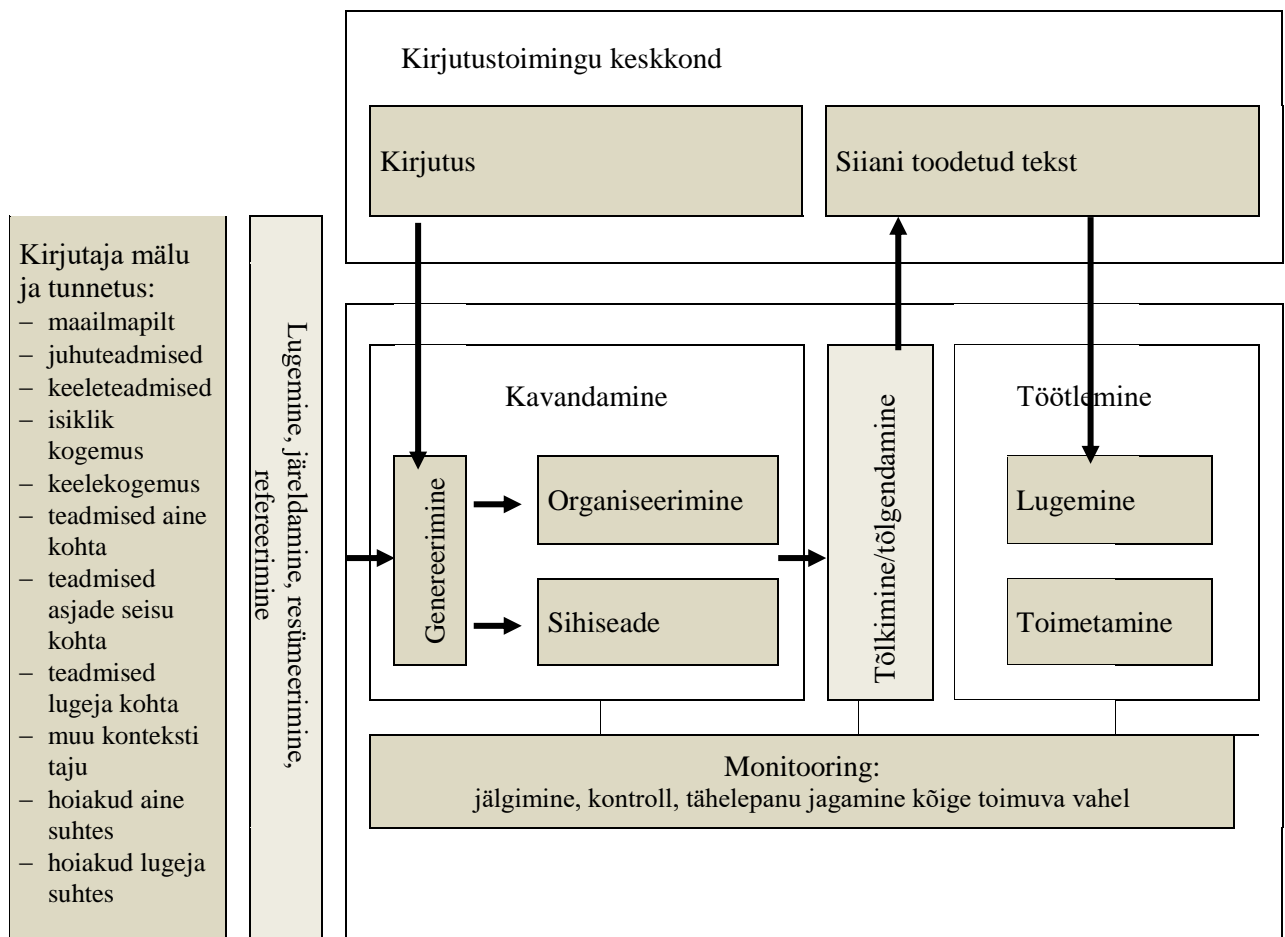
Kui suunata teadvustama toiminguahelaid nende keerukuses ning mõistma tekstide rolli ja omavahelisi seoseid igas niisuguses ahelas, siis tekib inimesel vajadus arvestada tekste luues seniste toimingute kulgu ja ennustada järgmisi. Kirjutamise mudeleid on koostatud mitmeid, sest nende arvestamine õppetöös aitab teadvustada kirjutamise keeruka protsessi üheaegseid aspekte ja nende seoseid.

Alljärgnevas pakutakse välja kirjutamise sotsiokognitiivne mudel. See arvestab eduka kirjutise toetumist inimese

- teemakohastele teadmiste ja kõigele sellega seonduvale tema maailmapildis,
- keelekogemusele ühendatuna kirjutaja muu kogemusega,

nagu ka asjaolusid, et

- kirjutamine on paratamatult seotud suuliste või kirjalike alustekstidega ja teiste mujalt pärit teadmistega, millega oma mõtteviis, teemaarendus, hoiakud jm suhestatakse,
- kirjutis arvestab ühtaegu adressaati ja ainet, väljendades mõlema suhtes mingisuguseid hoiakuid – neutraalsuse korral jääb see enam varjatuks (vt Joonis).

Joonis 2. SOTSIOKOGNITIIVNE KIRJUTAMISMUDEL

Alus: Hayes, Flower 1980: 11, kognitiivne kirjutamismudel, allikas Kerge 2008: 199.³

³ John R. Hayes, Linda S. Flower (1980). Hayes'i ja Flower'i mudelit on Kerge 2008 olulisel määral arendatud kirjutaja mälu ja tunnetuse poolelt, võttes aluseks mitmesuguseid uuemaid arusaamu keele ja kogemuse seostest. Vt pikemalt ka: Kerge 2005.

Ülal toodud kirjutamisprotsessi mudel pakub võimaluse kogu protsessikirjutamise käigu teadvustamiseks. Samas on lugemine ja kirjutamine, nagu kas või ülal esitatud mudelist näha, mitmeti tihedalt seotud.

Kool saab olla keelekogemuse toetaja ja suunaja, kuid ei saa seda inimesele luua; emakeele-tund saab toetada ja mõtestada seda keelekogemust, mida kool ja igapäevaelu on pakkunud. Nagu inimese maailmatunnetus ja suhetevõrk, nii areneb ka keelekasutusoskus ja keelepagas kogu elu: gümnaasium annab vaid küpsuse seda teed alustada.

KIRJANDUS

Hayes, J. R. & Flower, L. S. 1980. Identifying the Organization of Writing Processes. – Lee W. Gregg, Erwin R. Steinberg (eds.), *Cognitive Processes in Writing*. New York, Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 3–30.

Kerge, K. 2005. Viga ja loovus tekstis. Sõnalooime ja loov sõnakasutus ajakirjanduslikus essees. – *Tekstid ja taustad IV. Tekstiliigivaatlusi*. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 29. Tartu: TÜ, 37–52.

Kern, R. 2000. *Literacy and Language Teaching*. Oxford Applied Linguistics. Oxford: OUP.